

Versneden verzen

Johan de Boose – Het vertellen van een geheim

Vorig jaar besprak ik *De vrijheid van zwijgen*, de derde bundel van Johan de Boose (°Gent, 1962), die verscheen bij Poëziecentrum (Gent). Bij lezing van deze bundel bleek daarin veel meer te beleven dan louter de thematiek van een in zich verscheurd continent, de werelden die slavist en wereldreiziger De Boose van dichtbij heeft aanschouwd en die hij overigens zeer krachtig beschrijft. In heel het idioom en de taal in die verzen vormen tederheid en beschouwing een pijnlijk contrast met verscheurdheid en razernij.

Geheimen van Grzimek heet de volgende bundel van Johan de Boose; deze verscheen in 2010 bij Meulenhoff/Manteau. De titel heeft betrekking op de naar de bekende dierentuindirecteur Grzimek genoemde zestiendelige dierenencyclopedie.

Over deze dichtbundel zegt De Boose zelf het volgende:

“Grzimek kreeg een mythische betekenis. Ik vereenzelvigde de naam met mijn vader, of met het legendarische beeld dat ik van hem had, maar ook met de natuur, met iets metafysisch (...) Grzimek, mijn vader en mijn jeugd zijn dood. Moeder is haar eigen bestaan vergeten. En ikzelf reis de wereld af met een niet aflatende nieuwsgierigheid. Het geheim wordt almaar groter. Hoe meer ik ontdek, hoe meer Grzimek me in zijn greep heeft.”(1)

“IN VADERS BOEKEN woonde de wereld”, zo opent de bundel die is onderverdeeld in vier delen. Deze bevatten in de titel elk een geheim. In de eerste cyclus, *HET EERSTE GEHEIM*, schrijft de dichter over zijn vader en over zijn zorgbehoevende moeder. Over de eerste schrijft hij in het begingedicht: “Hij woonde in zijn boeken, mij tegemoet, / dwars door alle kalklagen van tijd en leeftijd / en eenzaamheid heen.” Een krachtige drie-eenheid: tijd, leeftijd en eenzaamheid. In een volgende alinea wordt deze geconcretiseerd: “De stenenatlas was getekend: Grzimek -/ de verzamelnaam van mij buiten mij / en van hem buiten hem.”

In de gedichten over zijn moeder kiest de dichter voor een perspectief waarmee hij zijn moeder en zichzelf omstrengelt: “Wij sloten alles buiten en vergroerden met het huis.” De ik-persoon spreekt over 'jouw dementie' en vereenzelvigd zich volledig met de moeder: “Wij hielden van ziek zijn. Niet zijn.” Hier wordt de zorg van de ik-persoon voor zijn moeder, haar aftakelingsproces en de rol die beiden spelen, krachtig beschreven. De ik-persoon neemt zijn dementerende moeder als het ware als ijkpunt, verklaart van daaruit leven en identiteit: “Wie weet waar de bron droogviel, / waar de blijde zoon begon? // Wie weet wie ons verzon, wie van ons van wie beviel?” Deze relativering van tijd en werkelijkheid, die opgeheven wordt door het wegvallen van geheugen, wordt bijvoorbeeld ook sterk verwoord in de volgende regels: “Roerloos zit zij, mijn gevangen moeder, /

gewikkeld in de koude zon, / op een stoel van aarde, // een oud verlangend meisje / dat zichzelf baarde.” Mijn gevangen moeder: vanuit historisch perspectief is zij nog de moeder, maar feitelijk is zij al jonger dan degene die dit kan beschrijven, de zoon. Merk ook het rijm op.

Wat tijd is, beschrijft de dichter fraai in een van de verzen van het daaropvolgende gedicht:

Er is liefde en liefde.

De legstukken van het verleden zijn verlegd,

de tijd is in een zak geschud.

Wie nog niet geboren is kan kussen

wie allang gestorven is.

In de tweede cyclus, *HET VOLGENDE GEHEIM*, wordt het perspectief naar buiten toe verlegd. Het decor is de wereldgeschiedenis en de gedichten zijn in verschillende steden gesitueerd. Ze leveren schokkende ervaringen op. De dichter is hierbij een betrokken observator en vertellende instantie, die niet alleen de afstand maar ook de tijd slecht. Zo lezen we in een gedicht met als ondertitel *Auschwitz*: “Nooit gezien dat straten 's nachts / werden ontruimd zodat niemand / verleid werd om te kijken zodat / niemand iets hoefde te vergeten.” Ik zal dadelijk uitgebreid op deze tweede, indringende cyclus ingaan en deze in een breder perspectief bespreken.

De derde, zeer korte cyclus, speelt zich af in Oostende. Elk van de gedichten uit *HET DERDE GEHEIM* opent met de volgende zin: “ZIJ BREEKT WAKKER en spoelt aan”. Verlangen, liefde en tijd zijn thema's die hier sterk met elkaar vervlochten zijn. In het tweede gedicht uit deze cyclus wordt voor het eerst expliciet naar een geheim verwezen: “Van haar verlangen is de koude / het geheim, die elke blik verteert.” Koude en verlangen, de zorgbehoevende moeder uit de eerste cyclus die hier nu als alomtegenwoordige, jonge vrouw optreedt, intimiteit en lichamelijkeheid, tijd, bevruchting, geboorte en vergeetachtigheid: alle verwante én tegengestelde elementen zijn nadrukkelijk aanwezig. Het decor is de zee en er is verlangen om in die zee op te gaan. In het laatste gedicht wordt de aanwezigheid van de vrouw als volgt beschreven en opgeheven: “En als je eindelijk bij eb verdwijnt, / blijft op het zand de schrale schat / van wrakgoed achter, en in mij de pijn.”

Is dit de prijs die voor het onthullen van een geheim wordt betaald, wordt hier de paradox voor het eerst benoemd?

In de vierde cyclus ten slotte, *HET LAATSTE GEHEIM*, waarin de dichter in lange gedichten heel de geschiedenis schijnt te willen omvatten en hij meerdere continenten bezoekt, herken ik direct de cyclus *Impasse* uit de bundel *De vrijheid van zwijgen*. Waarom heeft de Boose gedichten uit deze cyclus voor zijn nieuwe bundel overgenomen, op punten herschreven en deze vervolgens elders (getuige de ondertitel *Londen, bij een vroegtijdigste-eeuwse achterbuurt*) gesitueerd? Ik vond geen bevredigend antwoord hiervoor in eerdere besprekingen van de bundel noch in andere bronnen. *Geheimen van Grzimek*

werd bij Meulenhoff/Manteau gepubliceerd, terwijl eerdere bundels, waaronder *De vrijheid van zwijgen*, bij Poëziecentrum Gent verschenen. Maar het lijkt me sterk dat we hierin de verklaring moeten zoeken. Voor een plausibele uitleg moest ik *De vrijheid van zwijgen* herlezen, me opnieuw verdiepen in de thematiek en het karakter van die bundel.

In *De vrijheid van zwijgen* slaagt De Boose erin het lot van een enkeling af te meten aan dat van velen, waarbij hij voortdurend schakelt tussen de een en de velen, zoals in het gedicht *Impasse iii*. dat ik zojuist noemde.

“Hier werd ik geboren. Hier ga ik dood.’ // (Een meisje, zingend in haar trage / vaart muurinwaarts, op haar uitvaart / zingt ze een daguerreotype tegemoet.) // Iemand heeft een camera gericht en afgedrukt. / Iemand jankt, als aangeschoten wild /... / Zo werd je groot en ga je dood. // Vergeef de schutter dat hij schoot, vergeef / Mij.” (2)

In mijn bespreking van deze bundel heb ik destijds getracht de verscheurdheid die van deze verzen uitgaat te duiden. (3) Daarbij probeerde ik te verklaren, hoe De Boose vanuit idioom en taalkundige constructies een indringende beeldspraak schept die zijn werk zo eigen maakt. Bij lezing en duiding van de gedichten in *De vrijheid van zwijgen* kwam ik gaandeweg tot de overtuiging dat De Boose een oprechte liefde koestert voor de naamlozen: hij rakelt hen uit hun naamloosheid, herinnert zich hen in zijn verzen en maakt hen daardoor voor ons levenden weer menselijk. De grenzen van de tijd worden daarbij geslecht. In mijn bespreking ging ik ook in op de voeling die De Boose heeft met zijn leermeester Miłosz (4), die net als hij heen en weer werd geslingerd tussen beschouwing en actieve deelname. De Boose beschrijft de geschiedenis, het wereldleed transparant en verbloemt geen feiten. In het gedicht *Zoutdal* schreef hij ondubbelzinnig: “God houdt hier meer van de bouwval dan van het paradijs, /... / Al eeuwen weet niemand wat hij moet geloven / In een land waar alle dromen van de wereld branden.” (5) Maar in een ander gedicht uit de cyclus *Impasse* toont hij compassie en bundelt hij het menselijk lijden in een krachtig, persoonlijk manifest. Wie De Boose wil leren kennen, moet dit gedicht gelezen hebben. Ik citeer het hier daarom nog eens in zijn geheel:

Waar jij ook bent, ik zal je altijd zien,
Gevat in al die blikken die ik tevergeefs
Ontwijk, sinds ik je voor het eerst ontzag,
Een ochtend in de voorstad, in de goot,

Bedolven onder stof van eeuwen,
Verdiept in het parcours van knikkers
En ziek, ziek water, en later opgerold
En afgepeigerd aan het einde van een lange,

Lange reis op een schap in een alkoof
In dekens van karton. Ik zal je altijd zien,
Al is er niemand die zich jou herinnert,
Niets in mij dat nog in jou gelooft.

De ‘jij’ in dit gedicht verdwijnt, ‘afgepeigerd’, in de geschiedenis, eindigt naamloos op een ‘alkoof in dekens van karton’ maar wordt vervolgens door de dichter herinnerd en opnieuw vastgelegd. Hier wordt een paradox overwonnen, die zijn meester Miłosz als volgt verwoordde: “Aan wie vertellen wij wat ons op aarde is gebeurd? / Voor wie zetten wij overal grote spiegels neer / In de hoop dat ze volstromen en het zo zal blijven?” (6)

Een citaat van Seamus Heaney (°1939) op de achterkant van *De vrijheid van zwijgen* heeft betrekking op deze paradox: “Ik denk dat elke kunstenaar zich gevangen zal voelen in die tegenstelling tussen enerzijds het appel aan de absolute stilte van het volmaakte kunstwerk, en anderzijds de verantwoordelijkheid voor de totale rotzooi in de maatschappij.” (7)

In een gedicht als *Grozny* komt deze verscheurdheid kernachtig tot uitdrukking: “Waar veel doden vallen, is veel liefde.” Het is de stilte die het individu zoekt versus het woeden van een wereld, waarmee De Boose de verscheurdheid lijkt te willen duiden: “Enkelingen tellen niet.”

Zoals ik al opmerkte: behalve nieuwe gedichten gaf De Boose een aantal eerdere gedichten een plaats in zijn nieuwe bundel. Dit is voor een duiding van beide bundels van belang.

In *Geheimen van Grzimek* vinden we het bovengenoemde gedicht *Grozny* opnieuw, ditmaal titelloos, waar het deel uitmaakt van de tweede cyclus, *HET VOLGENDE GEHEIM*. Afgezien van aanpassingen in hoofdlettergebruik en interpunctie vond ik slechts één verschil tussen beide versies: waar in de eerdere versie sprake is van “Een gat in de buik van een pop” lezen we in de nieuwe bundel “Een gat in de kop van een pop.” Volgens mij heeft dit niet met een betekenisverandering te maken. De kop van een pop komt mij simpelweg beeldender voor dan de buik van een pop. Ook een van de eerste, titelloze gedichten uit *De vrijheid van zwijgen* komt opnieuw voor in *HET VOLGENDE GEHEIM*. Ook hier vallen bij eerste lezing weinig verschillen op, afgezien van interpunctie en hoofdletters, die op een nieuwe manier de aandacht van de lezer schijnen te willen vangen. Wat wel direct in het oog springt, zijn de locaties onder aan de gedichten. Voor het ‘eerdere’ *Grozny* staat daar ineens *Jerevan*, de hoofdstad van Armenië. Het gedicht dat erop volgt, is gelokaliseerd in *Buenos Aires*. De meeste gedichten uit de cyclus *HET VOLGENDE GEHEIM* spelen in Oost-Europa, maar de uitbreiding naar andere streken en continenten is evident. Een plausibele verklaring vinden we volgens mij verderop in een gedicht dat in *Sint-Petersburg* is gelokaliseerd. Ik citeer het hier in zijn geheel.

BLIJF SPOKEN, BEWONERS van vergane eeuw.
Ik laat het licht vannacht wel branden
zodat het warm blijft in het labyrint.

Blijf spoken in het land van leeuwen,
sfinxen en matrozen. Ankers roesten weg
als ploegen, de zee bevriest.

Blijf spoken in het land van holen,
de kluister van de drie dimensies is gebroken,
het ijs kraakt als kristal.

Blijf spoken in zwart fluweel van lege nachten,
in bont op geile hakken, in zinnen
als: *Lieve worgengel, waar is je Spaanse sjaal?*

Blijf spoken in de doolhof waarvan ik alleen
de legenda ken, op deze akker, op het veen
waar doden en fantomen wonen.

Blijf spoken, straatrat, stemrumoer,
woorden als verboden, als brons,
woorden met hun vieze laarzen en hun natte hoed.

Blijf spoken, aanlokkelijkste, meest verdrevene,
meest gehate, meest verkrachte, meest vergetene.
Ontloop geen gif of laster. Wees onsterfelijk.

De Boose is thuis in Oost-Europa. Maar het is vooral de wereldgeschiedenis, met zijn ontelbare gezichten, de wonderlijke paradox van enkelingen onder velen, die de dichter wil begrijpen en duiden. Voorbij plaats en afstand gaat het om tijd. Let op deze twee woorden: vergane-eeuw. Hier draait het bij De Boose steevast om: de vergankelijkheid én de tijd van leven. Zoals in het gedicht *Impasse* in *De vrijheid van zwijgen* een 'jij' ten onder gaat aan de geschiedenis, naamloos eindigt in een 'alkoof in dekens van karton' maar dan door de dichter herinnerd wordt, zo verleent de dichter ook in het hierboven geciteerde gedicht aan de stervelingen hun onsterfelijkheid. Een verschil: in het bovenstaande gedicht zijn het de velen, die De Boose benoemt. Het decor is bevreemdend, de dichter gebruikt hiervoor aanduidingen als labyrint, spoken, stemrumoer, fantomen, dimensies, doolhof. De gestorvenen worden uit de krochten van de geschiedenis getild, levend gemaakt door een actualisering van historische feiten. De dichter maakt zichzelf daarbij kenbaar in de schitterende regels 'Ik laat het licht vannacht wel branden / zodat het warm blijft in het labyrint.' Ik vond met name deze regels bijzonder, omdat de dichter zelf explicieter aanwezig lijkt te zijn dan we in zijn eerdere werk gewend zijn. 'Ik laat het licht vannacht wel branden': dat is de rol die De Boose zichzelf toebedeelt in de behandeling van zijn thematiek. Hier spreekt iemand 'die de legenda kent', en compassie toont met de enkeling en de velen. Ook in het volgende, titelloze gedicht dat in *Knin* is gesitueerd, draait de dichter er niet omheen:

'DAT ZIJ VLUCHTEN ziet de wereld op haar scherm. / Zij dragen op hun schouders de geesten / van wie levend zijn verbrand, / onzichtbare moeders, botten van kinderen. / De olijfboom houdt niet op met verrijzen.' Let daarbij nu

eens op de als krantenkoppen lezende hoofdletters, waarmee elk van de gedichten begint. In plaats van de suggestie van geweld, een beeld ter verzachting, volgt een indicatief: 'van wie levend zijn verbrand'. Over 'mannen die vertrekken' schrijft de dichter verderop in dit gedicht: 'Ze strelen het vraagteken in de ruggengraat / van hun vrouw en zeggen: / Dit is het laatste, ik ben de laatste. // Thompsons ratelen: zevenhonderd kogels / per minuut. Daarna gaat iedereen dood / in de damp van heilig water.' Behalve het expliciete is hier natuurlijk nog iets anders aan de hand: De Boose actualiseert. De verleden tijd wordt in het heden doorgeschreven, hier wordt als het ware het ontstaan van geschiedenis verteld.

In een recensie van de bundel door Xavier Roelens wordt de volgende kanttekening gemaakt: 'Er ontbreekt bij momenten... een tegengewicht, waardoor de gedichten zwaar op de hand worden. Ik mis de nuchtere afstandelijkheid die je in De Booses vorige bundel naar de keel greep. De krachtige momenten die er dan wel zijn, dreigen mee te verdwijnen in het gebrek aan reliëf in het geheel van de bundel.' (8)

Ik ben het om hierboven al door mij genoemde redenen niet eens met deze constatering. Ik verklaar het 'gebrek' aan afstandelijkheid eerder als een bewuste keuze die De Boose maakte om 'expliciet' te schrijven. Alles ademt de geest van de indicativus. In combinatie met de spoken die De Boose daarbij oproept, ontstaat misschien minder reliëf, maar het kleurgebruik is er niet minder om. 'BLIJF SPOKEN, BEWONERS van vergane eeuw' is in die zin een rijkgeschakeerd gedicht. Ook de actualisering die ik zojuist noemde, blijkt een krachtig middel dat De Boose op originele wijze inzet: behalve historisering maakt hij ons omgekeerd en 'ter plekke' deelachtig aan hoe het op dat moment geweest kan zijn: 'Ze strelen het vraagteken in de ruggengraat van hun vrouw en zeggen: "Dit is het laatste, ik ben de laatste.'" Daarna ratelen de Thompsons, en de rest weten we van televisiebeelden en ooggetuigenverslagen. Voor mij is het expliciete vers 'Dit is het laatste, ik ben de laatste' van een schoonheid die me juist wel naar de keel grijpt.

Na lezing van *Geheimen van Grzimek* en van de tweede en de vierde cyclus in het bijzonder, kan ik niet anders concluderen dan dat De Boose een essentieel deel van eerder werk bewust heeft ingebed binnen een nieuwe structuur. Dit heeft consequenties bij herlezing van de eerdere gedichten. *Geheimen van Grzimek* is een compleet andere bundel dan zijn voorganger *De vrijheid van zwijgen*. Niet zozeer qua thematiek, maar wel in de benaderingswijze van die thema's, in de toon, het karakter en kleurgebruik. Ik vind dat de laatste transparanter leest, de actualiteit door het pregnante als krantenkoppen lezende hoofdlettergebruik sterker wordt benadrukt en er op een andere wijze met perspectief en tijd wordt omgegaan. Daarnaast vraag je je als lezer af of de vader, de moeder en de ik-persoon in de eerste en derde cyclus een personifiëring vormen van de wereld, of zij de 'enkelen' zijn. Of dat het wereldtoneel en de geschiedenis in de tweede en vierde cyclus juist een uitbreiding vormen en een uiting zijn van de velen.

De gedichten in *Geheimen van Grzimek* zijn minder raadselachtig en de lezer lijkt directer te worden aangesproken. Is het De Boose wellicht hierom te doen geweest, vond hij achteraf dat bepaalde gedichten binnen de vorm die hij destijds koos, niet volledig tot hun recht kwamen, een andere context verdienen? Feit is dat er in *Geheimen van Grzimek* meer dan in *De vrijheid van zwijgen* wordt uitgesproken: 'Blijf spoken, aanlokkelijkste, meest verdrevene, / meest gehate, meest verkrachte, meest vergetene. / Ontloop geen gif of laster. Wees onsterfelijk.' Toegegeven, het staat er bevreedend, maar het is tegelijk volkomen duidelijk en de laatste regel behoeft geen uitleg. Toegegeven ook: Xavier Roelens heeft een punt wanneer hij 'nuchtere afstandelijkheid' mist. Maar wie ben ik om de directheid die de dichter aan de dag legt, te bekritisieren? De wijze waarop De Boose hier met perspectief omgaat, is ronduit knap. Daarvan getuigen alleen de gedichten waarin hij zijn moeder en zichzelf tot op de huid beschrijft. Volgens mij is het ook meer een smaakkwestie dan een vormkwestie: ik mis namelijk geen reliëf in deze bundel. Het reliëf waarop Roelens waarschijnlijk doelt, is inherent aan de vorm die *De vrijheid van zwijgen* in zich heeft. Hierin is zijn leermeester Czesław Miłosz (1911-2004) nog nadrukkelijker aanwezig. Wat zei zijn oude meester ook alweer? Dat de mens maar één ding werkelijk wil: "het zuivere zien zelf zijn zonder naam, / zonder verwachting, vrees of hoop, / op de grens waar ik en niet-ik eindigen." Die beschouwende houding heeft in deze nieuwe bundel plaatsgemaakt voor een meer directere stijl. In plaats van antwoorden toont De Boose ons onoplosbare geheimen en laat hij zien wat de consequenties zijn van het onthullen van een geheim: tederheid, intimiteit en stille beschouwing vormen in een mensenleven een pijnlijk contrast met verraad, verwoesting en razernij, die eveneens bij het leven en de geschiedenis schijnen te horen. We lezen de onthulling van dit geheim in de eerste cyclus, waar de ik-persoon om zijn moeder te kunnen volgen tot de volgende onmogelijke constatering komt: 'Wij hielden van ziek zijn. Niet zijn.' En in de tweede cyclus luidt de paradox: 'Waar veel doden vallen, is veel liefde'. Minstens zo indrukwekkend is ook de constatering van de ik-persoon in de derde, meest intiemste cyclus, die een geheim doorgrondt, maar daardoor achterblijft 'met de schrale schat van wrakgoed'.

Tot slot nog dit: de opvatting dat een knap gedicht slechts op één manier geschreven kan zijn, zodanig dat alle elementen op hun plaats vallen, is gebaseerd is op een clichévoorstelling. Een knap gedicht – of verhaal - hangt daar helemaal niet van af. De ervaring leert dat één gedicht op meerdere manieren kan worden geschreven. En herschreven. Afhankelijk van de plaats waar woorden staan, kunnen verschillende chemieën ontstaan. Dat is wat bij beschouwing van beide bundels blijkt: toon en perspectief zijn in *Geheimen van Grzimek* duidelijk anders dan in *De vrijheid van zwijgen*. Maar in hun thematiek zijn de bundels sterk aan elkaar verwant. Ik vind *Geheimen van Grzimek* een interessante dichtbundel, bij vlagen briljant en met enkele verzen die van een grote schoonheid getuigen. De Boose heeft zich duidelijk willen uitspreken in de behandeling van zijn thema's: de paradox van een geheim vormt daarbij motief en rode draad.■

Peter WJ Brouwer

Noten

- (1) Johan de Boose, – <http://www.johandeboose.be>, (2010)
- (2) Johan de Boose – *De vrijheid van zwijgen*, Poëziecentrum, Gent (2008)
- (3) Peter WJ Brouwer – *De vrijheid van zwijgen – wie spreekt, voegt weinig toe*, in *Versneden verzen*, Ambrozijn, nr. 4 jaargang 27 (2010)
- (4) - (7) Johan de Boose – *De vrijheid van zwijgen*, Poëziecentrum, Gent (2008)
- (8) Xavier Roelens – *Cuttingedge* (<http://www.cuttingedge.nl>) (2010)